

Vyrovnaný státní rozpočet, ale ne za každou cenu!

1. SRPNA 2023 – Jedním z nejpalcivějších problémů naší společnosti, který je ekonomy hojně skloňován, je bezprecedentní tempo zadlužování ČR (přesněji řečeno postupně se prohlubující strukturální deficit veřejných financí). Jen málokdo z erudovaných by si dovolil rozporovat, že je naléhavě nutné jej začít řešit. A to, co možná nejdříve.

V tomto článku si však kladu za cíl poukázat na skutečnost, že zdaleka ne všechna řešení, jež jsou nyní nasnadě, jsou vhodná a že by se vláda zkrátka neměla uchýlit k takovým krokům, které by sice navrátily veřejné finance do zdravého pásma, avšak za obrovskou cenu a s dalekosáhlými neblahými důsledky.

Štěpán Drábek

Štěpán Drábek je tvůrcem projektu *Ekonomie Jednoduše*. Je vicemistrem republiky 2022 v Ekonomické olympiádě.

Liberální institut

Český nezávislý think-tank založený v únoru 1990.

Svoboda jednotlivce, minimální vláda, volný trh a mír.

Obsah

Vyrovnaný státní rozpočet, ale ne za každou cenu!.....	2
Vymezení problému.....	2
Obrovský zvrát.....	4
Stát jako Robin Hood?	6
Snížit výdaje, anebo zvýšit příjmy?	10
Reference	16

Vyrovnaný státní rozpočet, ale ne za každou cenu!

Jedním z nejpalcivějších problémů naší společnosti, který je ekonomy hojně skloňován, je bezprecedentní tempo zadlužování ČR (přesněji řečeno postupně se prohlubující strukturální deficit veřejných financí). Jen málokdo z erudovaných by si dovolil rozporovat, že je naléhavě nutné jej začít řešit. A to, co možná nejdříve. V tomto článku si však kladu za cíl poukázat na skutečnost, že zdaleka ne všechna řešení, jež jsou nyní nasnadě, jsou vhodná a že by se vláda zkrátka neměla uchýlit k takovým krokům, které by sice navrátily veřejné finance do zdravého pásma, avšak za obrovskou cenu a s dalekosáhlými neblahými důsledky.

Vymezení problému

Mnozí občané žijí v mylné představě, že se jich neduhy našich veřejných financí nijak nedotknou, a proto necítí žádnou potřebu se tímto tématem jakkoli zaobírat. A právě tato neochota spatřit státní rozpočet v jeho skutečném, dosti pošramoceném stavu všechny naše nesnáze jen znásobuje.

Problém je to ale daleko hlubší – jeho kořeny totiž sahají k samotné podstatě našeho politického systému (lépe řečeno zastupitelské demokracie). Jedná se o, v ekonomii již déle než 150 let známý, fenomén toho, *co je vidět a co není vidět*.¹ Řečeno co nejjednodušeji: *opatření v hospodářské politice nemají pouze bezprostřední následky*. Mají i takové dopady, které se nejeví okamžitě, ale až s určitou časovou prodlevou. Jejich negativa přitom mohou zastínit veškerá původně zamýšlená pozitivita. To však z podstaty věci není očividné, jelikož se jednotlivá úskalí ukáží v pravém světle až mnohem později. Navíc všechny zdánlivě příjemné efekty oněch opatření nabývají koncentrované podoby, kdežto jejich náklady jsou naneštěstí široce rozptýlené, a i proto většinovému mínění skryté. F. A. Hayek v této souvislosti přichází s nadčasovým postřehem: *„Teorie a praxe veřejných financí byla téměř zcela utvářena snahou uložené daňové břemeno zastříit a udělat to tak, aby ti, kteří ho nakonec ponosou, si to co nejméně uvědomili.“*²

Politická reprezentace se tudíž může směle zadlužovat a za státní peníze si doslova nakupovat hlasy voličů, jelikož náklady za rozmařilé a nehospodárné chování těchto politiků ponosou až jejich následovníci. Máloco je tak populární jako uměle, za účelem získání přízně elektorátu, stimulovat zaměstnanost a ekonomický růst. Neudržitelná podpora hospodářské činnosti dané země se zdá být v očích nemála jedinců jako navýsost záslužný počin. Tedy alespoň pokud,

¹ (Bastiat 1998)

² (Hayek 2011)

anebo spíše dokud, nejsou zjevné náklady oněch opatření, která uměle vytvářejí nová pracovní místa, a jsou proto pouze zdánlivě prospěšná. Můžeme tak usoudit, že rozpočtové deficity jsou přirozeným důsledkem politického souboje o elektorát, který je postaven na jeho krátkozrakosti.³ Ovšem nelze říci, že by se voliči chovali iracionálně tím, že nejsou dokonale obeznámeni s politickými programy jednotlivých stran. Když si je volič dobře vědom toho, že jeho hlas může ke konečnému výsledku voleb přispět pouze nepatrným dílem, není motivován k tomu vynakládat větší úsilí a energii na získávání informací potřebných pro „správný“ politický výběr. V ekonomii se tomuto jevu říká *racionální ignorance* a je způsoben tím, že dodatečné náklady na zajištění si dalších informací o politických stranách jsou vyšší než očekávaný přírůstek užitku z nich plynoucí.

Není od věci připomenout nejznámější citát držitele Nobelovy ceny za ekonomii a předního představitele teorie veřejné volby Jamese Buchanana: *„Politici nejednají jinak než ostatní lidé, které ekonomie studuje.“* Když se ekonom snaží dopátrat toho, proč někteří jedinci jednají tak, jak jednají, musí nejdříve nahlédnout na jejich preference a motivy, které je k tomu vedly. Ostatně základní axiom ekonomie zní, že lidé jednají a činí tak účelně čili sledují určité své cíle a prostředky k jejich dosažení volí tak, aby k nim vedly co možná nejjednodušeji.⁴ Ovšem stejně tak je i chování politiků, a na to se, bohužel, často zapomíná, vedeno maximalizací jejich vlastního prospěchu. Ekonom Jiří Schwarz píše: *„Stát, národ, veřejné blaho – to vše jsou abstrakce, za nimiž musíme vidět konkrétní a jednající jednotlivce s jejich motivacemi a zájmy.“*⁵

Nikoho snad nepřekvapím tvrzením, že i politici jsou lidmi, kteří mají své osobní (sobecké) motivace. A asi není nutné dodat, že nejednají ani tak v zájmu jakéhosi celospolečenského blaha, ale spíše v tom vlastním – tím se koneckonců nijak neliší od ostatních ekonomických subjektů. Je nesporné, že silnou touhou každé vlády je být později znovuzvolena. A jak toho dosáhnout? Je jasné, že řešit strukturální problémy společnosti tou neúčinnější, leč bolestnou cestou, není zrovna optimální strategií. Naopak se jeví jako politicky schůdnější neudržitelný systém, ať už je zrovna řeč o kterémkoli, jen nadále záplatovat a voliče vytrvale ubezpečovat v tom, že nemusí mít sebemenší obavy ohledně jeho fungování. K tomu, že náklady na provoz takového systému v mezičase dramaticky rostou, se běžný politik zachová zcela lhostejně. Protože tyto potíže jsou věcí zítřka. A ten je pro politický zrak již v nedohlednu.

Jak vidíme, všeobecná tendence vlád po celém světě se tolik zadlužovat rozhodně není neopodstatněná. Svůj prapůvod má v krátkém mandátu politiků a jejich snaze se za toto období co nejvíce zavděčit svým občanům, a naklonit je tak na vlastní (politickou) stranu,

³ (Schwarz 2001)

⁴ (Mises 2006)

⁵ (Schwarz 2001)

prostřednictvím zdánlivě prospěšných, ale v dlouhodobém horizontu nesmírně tíživých opatření.

Důležitou roli v této problematice hraje i jeden úkaz, který ekonomové nazývají **efekt západky**. Ten spočívá v poznání, že když jednou dojde ke zvýšení vládních výdajů (třeba pod záminkou neblahého působení ojedinělé nepříznivé situace na národní hospodářství), je dost pravděpodobné, že později nenastane jejich opětovné snížení. Jak v této souvislosti konstatoval jeden z nejvlivnějších ekonomů 20. století Milton Friedman: „*Není nic trvalejšího než dočasný vládní program.*“ Obhajoba mimořádných veřejných výdajů ze strany politiků je tedy tak trochu léčkou na neprozřetelné voliče, kteří si výše popsané patrně neuvědomují. Co je však přímým důsledkem? Po malých krůčcích se rozšiřuje, bobtná, veřejný sektor, aniž by tento vývoj kdokoli postřehl.

Obrovský zvrát

Je nanejvýš pozoruhodné, že nynější ponurá podoba veřejných financí, zdá se, vesměs nikoho zásadně netrápí. Jako by snad došlo ke změně našeho genetického kódu. Češi totiž byli vždy nadmíru finančně konzervativní a obezřetní, a to se odráželo i ve stavu našich veřejných financí. Avšak náš mozek měl vedle této rozvážné části – slovy předsedy Národní rozpočtové rady Mojžíře Hampla – odjakživa ještě jednu hemisféru, a sice černé pasažerství.⁶ A právě tu jsme nyní plně aktivovali současně s vypnutím oné druhé, která nás činila fiskálně zodpovědnými. Tato kombinace je mimořádně nebezpečná. A proto cítím jako svoji povinnost zde alespoň v krátkosti vylíčit, v čem přesně tkví nynější problém našeho státního rozpočtu. Věřím, že si čtenář poté může udělat lepší obrázek o jeho obrovských proporcích.

Když ekonomové hovoří o deficitu státního rozpočtu, obvykle jej dělí na dvě klíčové kategorie – cyklický a strukturální. Není mým přáním čtenáře unudit učebnicovými definicemi těchto pojmů. Pro naše účely proto bude bohatě stačit vysvětlení, že cyklický deficit je spojen s mimořádnými výdaji vlády (v důsledku ekonomické recese či krize), které časem odezní a onen deficit tak zase vymizí. Zatímco strukturální schodek nijak nezávisí na tom, zda se ekonomice zrovna daří, či nikoli. Ten tu zkrátka je, ať už hospodářství zaznamenává rozmach, anebo útlum (samozřejmě v situaci útlumu hospodářské aktivity je deficit o to větší, neboť se ke strukturální složce přidává i cyklická).

A právě strukturální deficit, který v ČR dnes činí závratných zhruba 220 miliard Kč (cca 3 % HDP), představuje ústřední problém našich veřejných financí. Znamená totiž, že si stát půjčuje i na svůj běžný provoz, a to daleko více, než kolik je schopen splácet. Stát je hospodář jako každý jiný (ačkoli má mnoho nesporných výhod). A stejně jako je u domácnosti

⁶ (Hampl 2019)

či podniku naprosto nepřipustné, aby výdaje trvale převyšovaly příjmy, totéž platí i pro stát (ačkoli raději – abychom přešli nešťastným nepochopením a zmatením – dodejme, že mezi státem a domácnostmi jsou – minimálně, co se rozpočtu týče – markantní odlišnosti a tyto příklady tak nejsou přesné).

Všimněme si, že ekonomy netrápí dočasné vládní výdaje spojené s pomocí domácnostem a podnikům v krátkodobé tíživé situaci. Ty jsou zcela obhajitelné; taková podpora je ostatně jednou z úloh hospodářské politiky. Vrásky na čele dělá ekonomům systematický nesoulad mezi vládními příjmy a výdaji – když je ve státním rozpočtu věčně díra, která zeje zoufalou prázdnotou a jež se nijak neplní či nezasypává, ba naopak spíše prohlubuje. Náš stát si touto optikou žije nad vlastní poměry. Nebo je jako domácnost, která neoplývá dostatečným bohatstvím, ale přesto se každý rok zadluží jen proto, aby mohla letět na luxusní dovolenou.

Jako další příklad pro snazší pochopení nám může posloužit přirovnání k automobilu, z jehož nádrže neustále odtéká palivo, zatímco přítok kapaliny je mizivý. O naší nádrži se sice nedá říci, že by byla plná, ale má stále poměrně dobrou kapacitu a nějakou tu chvíli vydrží. Ne však nadlouho, jelikož rychlost jejího vyčerpávání nejenže nezvolňuje, ale dokonce ještě roste. Bohužel záměrně ignorujeme hlásič, který nás čím dál hlasitěji upozorňuje na zoufalý nedostatek paliva. A tak v jeden nestřežený okamžik dojde k úplnému vyčerpání nádrže. Automobil, jenž náhle a zdánlivě z ničeho nic na vozovce zabrzdí, musí neprodleně hledat nejbližší čerpací stanici. To vše je nesrovnatelně nákladnější než neustále udržovat přiměřenou hladinu paliva.

Dodejme však, že není dluh jako dluh. Předpojatě odsoudit zadlužení státu není rozumné. Je třeba zohlednit konkrétní okolnosti. Zatímco může za určitých podmínek nevyrovnaný státní rozpočet působit blahodárně,⁷ jindy může být cestou do záhuby. Je obrovský rozdíl mezi tím, zda se stát zadlužuje proto, aby vybrané prostředky použil k produktivním účelům (k výdělečným investicím, jejichž návratnost v budoucnu dalece předčí jejich původní náklady), anebo jen proto, aby penězi daňových poplatníků bezúčelně mrhal. Dluh není nutně špatný. Je to nástroj, u něhož záleží na tom, jak přesně je uplatněn.

Náš stát si však nyní nepůjčuje na pokrytí výdajů, které zvyšují produkční potenciál země. Kéž by. Vláda si půjčuje i na obyčejný chod státu (ekonom by řekl, že si vláda ve velkém půjčuje i na pokrytí běžných výdajů, nikoli pouze těch kapitálových, které slouží nejen v daném kalendářním roce, ale poté i v letech následujících).⁸ A to je prostě a jednoduše nepřipustné. Nestačí-li státu jeho stávající příjmy na jeho provozní výdaje, pak řešením rozhodně není

⁷ Viz níže, s. 12–13

⁸ (Skořepa 2023)

problémy odsouvat do budoucna a celý systém uměle udržovat při životě. Jeví se nejenom vhodným, ale dlouhodobě i nutným provést systematické změny.

Stát jako Robin Hood?

Před chvílí jsem zmínil slovní spojení *státní příjmy*. Vystává proto nyní otázka – odkud se tyto berou? Z čeho stát financuje své výdaje? Lidstvo dosud nevyalezlo žádný zázračný způsob, jak vyčarovat bohatství. To bohužel nepadá z čistého nebe. Vzniká dělbou práce, pílí (tj. produktivitou, resp. jejím růstem) a směnou. To jsou tři základní pilíře, na nichž *bohatství národů* stojí a padá.

Krátce se pozastavme u konceptu směny a zamysleme se nad tím, jak může pouhý přesun vlastnictví určitých statků představovat růst bohatství. Totiž, je zřejmé, že když toho ekonomika vyrábí více (musí však jít o účelnou výrobu), zaznamenává společnost všeobecný rozmach životní úrovně. A taktéž platí, že dělba práce zvyšuje produkční schopnost země, neb se lépe využívají výrobní kapacity.⁹ Ale vliv směny na bohatství na první pohled není tak zřejmý. Pojďme jej proto prozkoumat.

Aby mohlo dojít k uskutečnění dobrovolné směny zboží nebo služeb, musí oběma stranám směny přinést užitek (ať už nabývá jakékoli podoby). Nikdo by se dobrovolně nezbavil něčeho, co má pro něj větší hodnotu než to, co miní ze směny získat. Z toho můžeme vyvodit na první pohled nečekaný závěr – směny jsou pro všechny jejich účastníky vždy *ex ante* výhodné, jinými slovy za ně každá ze stran těm druhým děkuje (za podmínky, že k ní nedochází fyzickým či psychickým nátlakem některých aktérů, zkrátka vzchází-li ze svobodné vůle všech jedinců).¹⁰

Svět je nekonečně rozmanitý, a stejně tak preference lidí. Někomu může přinášet štěstí určitá aktivita, kterou jiný může zase z celé své duše pohrdat. A právě různorodost přání a potřeb jedinců stojí za tím, že z dobrovolných směn společnost tolik benefituje. Jak se statky postupně přesouvají k vlastníkům, jimž generují vyšší užitek, země bohatne, a to, aniž by se jakkoli zvýšila její produkční schopnost.

Často podléháme klamnému dojmu, že jeden může na trhu získat, jen když ten druhý trátí. Tedy, že něčí zisk jde pokaždé na vrub ostatních. To však rozhodně není pravda. Na volném trhu v jeho ryzí, neposkrvněné podobě, v níž nejsou k nalezení prvky jako dotace a různá státem udělená privilegia (nezřídka způsobující vznik nežádoucích monopolů, které jsou poté terčem bezdůvodné kritiky volného trhu), zákonitě vždy získá výrobce přízeň a výtěžek od

⁹ (Modrý pták 2011)

¹⁰ (Rothbard 2009)

spotřebitelů jen za předpokladu, že jim poskytne takovou službu, kterou si za své prostředky dobrovolně zakoupí. Prodávající se může těšit výnosu, pouze pokud prvně pomůže ostatním. Je tak, slovy Adama Smitha, veden jakousi neviditelnou rukou k tomu, aby produkoval to, oč spotřebitelé, kterým je on podřízen, nejvíce stojí.¹¹

Rozhodně není pravdou, že na volném trhu vždy jeden živoří kvůli tomu, že ten druhý nabyt bohatství. A se stejnou vehemencí je nutné odmítnout tvrzení, že kapitalismus prohlubuje nerovnosti, pomáhá jen bohatým, a to na úkor chudých. Skutečnost je taková, že obchod je přínosný pro úplně všechny. Kapitalismus tu je nejen v zájmu bohatých, ale přinejmenším stejnou měrou i v zájmu chudých. Produkce luxusního zboží pro vysoce zámožné jedince hraje v tržním hospodářství druhořadou roli. Upřednostňována je pásová výroba, jelikož výsledné produkty, v které vyústí, si vždy najdou více nakupujících, a tím podnikatelům přinesou i vyšší příjmy.¹² Ludwig von Mises ve svém monumentálním díle *Lidské jednání* přirovnává tržní hospodářství k lodi, kde jsou kormidelníkem podnikatelé a kapitánem naopak spotřebitelé, jejichž příkazy jsou podnikatelé nuceni bezpodmínečně vyslyšet.¹³ Kdykoli se podnikatelé odchýlí z kursu, který preferují spotřebitelé, jsou nemilosrdnou konkurencí z trhu vytlačeni a ke kormidlu lodi opět usedá někdo jiný.¹⁴

Je pozoruhodné, že každý jeden člověk sleduje především vlastní prospěch z obchodu, a přesto trhy pomáhají všem a vytvářejí mezi lidmi symbiotické vztahy. Ostatně zřejmě ten nejznámější citát samotného otce ekonomie Adama Smitha zní: *„(...) že se můžeme naobědvat, to není z dobré vůle řezníka, sládky nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů. Nedovoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich sobectví, a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o výhodách, které z toho budou mít.“*¹⁵

Jak vidíme, koncept neviditelné ruky trhu je postaven na harmonickém propojení egoismu výrobců a blaha spotřebitelů.¹⁶ Producent maximalizuje svůj zisk díky příjmům za prodané zboží a spotřebitel si zase libuje, jak výhodnou koupi uskutečnil. Oba si třesou pravicí a vzájemně si děkují. Je zajímavé, že je v zájmu dokonce i nemravných lidí konat dobro – prostřednictvím trhu pomáhat ostatním. I ten nejzarputilejší obchodník, který se neohlíží po

¹¹ (Smith 2001)

¹² (Mises 2014)

¹³ (Mises 2006)

¹⁴ (Mises 2002)

¹⁵ (Smith 2001)

¹⁶ (Holman 1994)

ničím jiným než po balíčcích svázaných bankovek, je nucen k dosažení svého bohatství skrze instituci trhu obohacovat i ostatní lidi, jimiž jinak opovrhuje.

To může naznačovat, že trhy jsou přímo postaveny na sobecké povaze člověka a nemravnosti v něm dále prohlubují. Jak ale sami uvidíme, zdání zde hluboce klame.

Trhy nejenomže zvyšují bohatství (ať už jej měříme jakkoli), ale rovněž nás učí mnoha dobrým vlastnostem. Těmi jsou například **empatie**, **inovativnost** a **poctivost**. Podnikatelé se musejí pokoušet vžít do kůže svých spotřebitelů, naslouchat jejich přáním a okamžitě se přizpůsobovat jejich nahodilým změnám, jinak by neobstáli v nemilosrdném konkurenčním boji a byli ostatními výrobci nahrazeni. A dále, účinnou metodou, jak získat konkurenční výhodu, je pokoušet se najít nový, efektivnější produkční postup snižující výrobní náklady. Henry Hazlitt výslovně píše: *„(...) největší zisky získají firmy, které dosáhly nejnižších výrobních nákladů.“*¹⁷ Přičemž jsou to právě spotřebitelé, kterým všemožné inovace nejvíce prospívají, protože v konečném důsledku vedou ke zlevňování a růstu kvality produktů, jež nakupují. Nesmíme opomenout snad tu vůbec nejctnostnější vlastnost, k níž nás trhy vedou, a tou je poctivost. Soustavně dosahovat zisku je totiž možné jen čestným a upřímným jednáním se svými zákazníky. Bývalý člen Národní ekonomické rady vlády Jiří Schwarz praví: *„Trh dlouhodobě vynucuje čestné, morální jednání u podnikatelů. Podnikatelé si je osvojují z praktických důvodů, protože dobrá pověst jim zabezpečí v budoucnu vyšší počet zákazníků.“*¹⁸ A myslím, že v tomto duchu krásně vyznívá [citát](#) dalšího českého ekonoma Josefa Šimy: *„Lidé jsou dobří a trhy [jakožto učitelé etiky] je činí ještě lepšími.“*

Ekonom David Friedman kdysi pronesl: *„Jsou v zásadě tři způsoby, jak od druhých získat to, co chceme: láska, násilí a směna.“* Jaký z těchto způsobů využívá stát, když již víme, že na veřejné služby, které poskytuje, musí z určitého zřídla čerpat prostředky? Možná tímto některé čtenáře zklamá, ale faktem je, že stát svoji činnost neopírá o dobrovolné a vzájemně výhodné vztahy se svými občany.¹⁹ Primárním zdrojem příjmu státu je výběr daní, ať už těch přímých či nepřímých. Daně jsou metodou, kterou se stát zmocňuje části majetku svého obyvatelstva. A to, nehledě na to, zda k tomuto aktu kdokoli svolil.²⁰ *„Z tohoto pohledu je pravomoc zdaňovat jednoduše pravomocí brát.“* – píše čelní představitel teorie veřejné volby a držitel Nobelovy ceny za ekonomii James Buchanan.²¹ Stát jednoduše nemusí brát příliš ohled na to, jak moc se lidem

¹⁷ (Hazlitt 2008)

¹⁸ (Schwarz 2004)

¹⁹ (Rothbard 2011)

²⁰ (Rothbard 2005)

²¹ (Buchanan a Brennan 1980)

výběr daní nelíbí. Má totiž – slovy otce zakladatele sociologie Maxe Webera – monopol na násilí, jehož prostřednictvím si může snadno uzurpovat to, co mu dříve nepatřilo.

Na našem světě není pranic zadarmo. Kdykoli stát někomu pomůže, činí tak z prostředků lidí, kteří s onou pomocí vůbec nemusejí být ztotožněni. Vše, co stát někomu velkoryse nadělil, jinému nejdříve nemilosrdně vzal. Jeví se proto úsměvným, když je stát v očích veřejnosti často za svatoušku, který má vždy jistě jen ty nejbohulibější úmysly. Ovšem ještě jednou zdůrazněme, že pomoc jedněch ze strany státu – ať je již námi subjektivně vnímána jakkoli – je vždy hrazena z kapes jiných, aniž by k tomu udělili souhlas.

Určitá míra zdanění je pro chod státu dozajista zapotřebí. Pokud nechceme rozvrátit stávající politický systém, pak musíme jednou pro vždy zanevřít na myšlenku, že daně jsou přežitek, který můžeme ze dne na den odstranit. Nemusí se nám to líbit, ale bez daní se stát prostě neobejde. Ovšem to neznamená, že čím vyšší jsou, tím blahodárněji působí. Přesný opak je pravdou. Daně musejí být nízké, nemají-li být přítěží pro celou společnost.²² *„Zatímco je v zájmu vlády vybírat vysoké daně, zájmem společnosti je, aby byly daně co nejnižší, jak jen to dovolují nezbytné výdaje na řádnou správu věcí veřejných.“* – píše John Stuart Mill.²³ A jak kdysi trefně podotkl Adam Smith: *„K tomu, aby se stát dostal z nejnižšího barbarství na nejvyšší stupeň bohatství, stačí jen mír, snadné daně a snesitelný výkon spravedlnosti; vše ostatní je dáno přirozeným chodem věcí.“*²⁴

Každé zvýšení daňových sazeb způsobuje, že je více peněz odčerpáváno ze soukromého sektoru do toho veřejného. Stát tak jinými slovy vytěšňuje trh. Je sice krásné, že poskytuje lidem užitečné služby, ale kritická otázka je, zda by trh nebyl býval schopen činit totéž ještě daleko lépe.²⁵ Když si stát na určitá odvětví vyhradí monopol (např. školství nebo zdravotnictví), pak ztrácí přehled o alternativních způsobech produkce, neboť v této oblasti definitivně eliminoval trh a s ním spojenou konkurenci a rozmanitost. Školství nebo zdravotnictví jakožto příklady, které jsem uvedl výše, jsou nepochybně nepostradatelnými a naprosto stěžejními odvětvími. Nikdo nehovoří o tom, zda by se bez nich společnost obešla. Otázka, kterou si společnost musí klást, zní přece, zda by měl stát z poskytování těchto neocenitelných služeb trh zcela vyjmout, čímž by přišel o nespočet nenahraditelných zpětnovazebných mechanismů, anebo mu naopak dát prostor, a nikoli zda jsou tyto instituce již přežitě a zbytné.

²² (Rothbard 2015)

²³ (Mill 1977)

²⁴ (Smith 2001)

²⁵ (Bastiat 2015)

Neidealizujme si stát. Jak jednou upozornil Friedrich Hölderlin: „*Je-li něco, co ze státu vždy dělalo peklo na zemi, pak to byla právě snaha člověka si z něj utvořit nebe.*“ Stát nedokáže s prostředky svých občanů hospodařit stejně obezřetně jako oni sami. A je to logické. Žádná vláda nevidí lidem do hlav a potýká se tak zákonitě s problémem neznalosti jejich preferencí. I kdyby přesně věděla, co lidé chtějí a co naopak nikoli (což je téměř nemožné), stále by bylo třeba znát i to, jak ten který člověk vnímá přínos určité služby nikoli pouze v absolutním vyjádření (tedy ve srovnání s její absencí), ale i v porovnání se všemi dostupnými alternativami, mezi nimiž může volit.²⁶ Každá činnost má své náklady v podobě obětovaných příležitostí, kterých se člověk musel vzdát, když k oné aktivitě své zdroje nasměroval – to je podle mého názoru jeden z nejcennějších poznatků ekonomie. V případě, že je užitek z nějaké služby pro dotyčného poměrně vysoký, ale jiné statky by určitou jeho potřebu dokázaly uspokojit ještě daleko lépe, pak je evidentně pošetilé si onu službu zakoupit. Jak by se to ale stát mohl dozvědět?

Když jedinec utrácí své peníze pro sebe, podvědomě porovnává přínosy a náklady z možné koupě. Dává si dobrý pozor na to, aby služba, kterou získává, byla dostatečně hodna peněžní částky, kterou stojí. Když cena převyšuje užitek, který by mu produkt mohl přinést, pak jej jednoduše nekoupí – a naopak. Jinými slovy člověk na individuální úrovni jedná vždy (*ex ante*) hospodárně, neboť je schopen vyčíslit jak přínosy, tak i jím vnímané náklady své činnosti.²⁷

A jak je na tom stát? Dokáže nakládat s prostředky svých občanů podobně efektivně jako oni sami? Ne, a to ani zdaleka. Částečně jsme si již vysvětlili proč. Ale je třeba dodat, že i kdybychom připustili, že vláda je vždy shovívavá a laskavá a staví blaho svých občanů nade vše (což je nesmírně odvážný, až nereálný předpoklad), pořád by náš problém nevymizel. Vláda totiž nezná žádný způsob, jak vyčíslit náklady a přínosy určité veřejné služby z pohledu celé společnosti. Navíc má stát incentivy úplně jiné než občané. Jelikož utrácí cizí peníze pro cizí lidi, nezaobírá se tolik tím, kolik co stojí a co to vůbec komu přináší. Jinými slovy, státu jsou lhostejné jak náklady, tak i přínosy. Proč tomu tak je? Už jen proto, že náklady hradí daňový poplatník a přínosy se vladaře bezprostředně ne(do)týkají. Knut Wicksell, významný ekonom švédského původu, uzavírá: „*Nikdo nemůže posoudit lépe než jednotlivci sami, zda bude individuální prospěch z navrhované činnosti větší než náklady, které na ni občané vynaloží.*“²⁸

Snížit výdaje, anebo zvýšit příjmy?

Než aby se stát pokoušel o to, aby země prosperovala, tedy – řečeno analogií – upekl v časech zítřejších co největší koláč, soustavně z něj ukrajuje na úkor menšího uspokojení jeho

²⁶ (Horwitz 2023)

²⁷ (Friedman a Friedmanová 2020)

²⁸ Citováno z (Chovančuliak 2019)

pozdějších konzumentů. Vládní dluh je tak trochu jako stroj času – když si stát půjčuje peníze, nedělá nic jiného, než že čerpá peníze od budoucích daňových poplatníků k současným příjemcům, kteří mají být těmi, komu dodatečné veřejné výdaje mají sloužit.

Jestliže se vláda zadluhuje pouze krátkodobě, vybrané prostředky použije k rozumným účelům (tj. na poskytování těch služeb, které by trh nebyl schopen obstarat) a následně dokáže odstranit dříve vytvořený nesoulad mezi výdaji a příjmy, pak nemám žádnou závažnou námitku. Ovšem to není náš případ. Skutečnost je spíše taková, že ochuzujeme budoucí generace tím, jak se nyní snažíme děj se co děj udržet stávající životní úroveň, ať už je cena jakákoli.

Bývalý viceguvernér České národní banky Mojmir Hampl nedávno se smutkem ve své tváři [podotkl](#), že jsme zemí, která přestala věřit zítřkům. [Dle něj](#) se u nás značně zúžil horizont uvažování a podlomila důvěra v budoucnost. To může být vysvětlení toho, čím je způsobeno, že se mimořádné tempo zadlužování ČR prakticky nesetkává s žádnou nevolí ze strany elektorátu. Inu, nevěří-li člověk, že zítra bude lépe, proč z budoucnosti nečerpat prostředky pro zachování většího blahobytu dnes? Navzdory chabému výkonu naší ekonomiky se mermomocí snažíme mít stejně dobře jako včera. I když je to za cenu zítřejšího strádání.

Takhle to dál nejde. Nelze zatěžovat budoucí generace jen proto, aby si ty stávající mohly užívat luxusu v podobě nezvykle štědrého sociálního systému, na který náš stát nemá peníze. Nepíši to proto, že jsem jedním z nastupující generace, která za nynější chování vlády jednou draze zaplatí. Ať už si kdokoli myslí cokoli, je neoddiskutovatelné, že dlouhodobě enormně vysoký strukturální deficit není udržitelný, zatěžuje ekonomiku a dříve či později způsobí její stagnaci, ne-li postupný úpadek.

Věřím, že již není třeba podrobněji rozepisovat, v čem tkví náš problém. Nyní nadešel čas hledat to nejlepší řešení. Každá vláda má v zásadě dvě možnosti, jak odstranit či alespoň zmenšit svůj deficit – snížit výdaje a/nebo zvýšit příjmy. Jinými slovy může buďto navýšit daňové sazby, nebo zúžit státní aparát. Přední čeští ekonomové se přitom domnívají, že bez růstu míry zdanění fyzických osob pravděpodobně nelze státní rozpočet vyrovnat a stabilizovat.

Ukazuje se, že zrušení tzv. „superhrubé“ mzdy coby základu daně z příjmu fyzických osob (čímž došlo k efektivnímu snížení DPFO) bez odpovídajícího snížení vládních výdajů, které by vyrovnalo ztrátu, jež tak velký výpadek příjmů státu zapříčinil, bylo žalostnou chybou. Na tom panuje mezi většinou renomovaných ekonomů široká shoda, a to dokonce i mezi těmi liberálními, jmenovitě [Mojmíra Hampla](#) a [Jiřího Schwarze](#). Nemohu se proto zcela ztotožnit s citátem Milтона Friedmana: „*Jsem zastáncem snižování daní za všech okolností a pod jakoukoliv záminkou, z libovolného důvodu a kdykoli je to možné.*“ Jestliže překotné snížení daní dá vzniknout **významnému** strukturálnímu deficitu, pak nemusí přinést jen příznivé dopady. Ba naopak. Vláda bude stejně jednou muset – nechce-li vynakládat neúnosné sumy jen na obsluhu

státního dluhu (platbu úroků z dluhopisů), či dokonce zavinit rozvrat veřejných financí – přistoupit k takovým opatřením, které jej vymytí. A je pravděpodobné, že spíše zvolí cestu opětovného nárůstu míry zdanění, než aby přistoupila k nepopulárním škrtnům ve svých rozpočtech.

Pokud by se navrátila míra zdanění fyzických osob na úroveň před rokem 2020, stát by získal zhruba 120 mld. Kč. To však stále nestačí. Pro eliminování strukturálního deficitu ještě chybí minimálně dalších 100 mld. Kč. A tak si musíme položit otázku, zda – přistoupili-li bychom již ke znovunavýšení DPFO – navýšit i jiné daňové sazby či zavést nějaké zcela nové daně, anebo hledat zbytek na straně vládních výdajů.

Domnívám se, že dodatečné zvyšování daní není ta správná volba. Chceme-li, aby stát byl „štíhlý“ a – v rámci poněkud omezených možností – i efektivní, pak je třeba jej dále nepřikrmovat. Již dnes totiž spíše připomíná nemotorného cvalíka, kterého jeho končetiny sotva unesou. Jeví se tudíž schůdnějším mu ubírat trochu potravy, aby se stal pružnějším a pohyblivějším, než se snažit ostatní přesvědčit, že nadměrná váha nepřináší žádné zdravotní problémy a je to nový stav, s nímž bychom se měli sžít a na nějž bychom si měli co nejdříve zvyknout.

Navíc je nutné si uvědomit, že ne každé zvýšení daní musí státu zákonitě přinést vyšší příjmy. Dokud je míra zdanění snesitelná, obecně se příliš nevyplácí vyhýbat se placení daní. Ovšem když roste stále prudším tempem, navíc bez vize následné pozvolné sestupné tendence, a již se dovrší míra trpělivosti ekonomických subjektů, pak jsou často ochotny na sebe brát to riziko a hledat skulinky v zákonech či jednat zcela vně právních ustanovení. Anebo může být taktéž východiskem přesměrovat svoji činnost do zahraničí, kde si jiný stát nenárokují takovou míru konfiskace. Každé zvýšení daní představuje menší přírůstek pro příjem státu. Od určitého bodu však může být pro stát příjem z dodatečného zvýšení daní nulový či dokonce záporný, a to i tím, jak se prohlubuje šedá/černá ekonomika.

Národní ekonomická rada vlády (NERV) [přinesla](#) vládě celou řadu návrhů na snížení výdajů veřejných rozpočtů. To, že rada špičkových ekonomů představí sadu konceptů, jejichž prostřednictvím by bylo možné vrátit veřejné finance k udržitelnému stavu, ještě bohužel neznamená, že budou všechny vládou řádně posouzeny, odsouhlaseny a schváleny. Další neznámou, kterou nelze vyjmout, je politická vůle. Jak jednou pronesl předseda Evropské komise Jean-Claude Juncker: „*Všichni víme, co máme udělat, ale nevíme, jak být poté znovuzvoleni.*“ Nuže, doporučení odborníků nyní ostře narážejí na překážky politického kolbiště.

Je příznačné, že i lidé, kteří jsou dobře obeznámeni s neuhou našich veřejných financí, si sice stojí za názorem, že se obecně s tím vším něco dělat má, ale současně si nedokáží ani v tom nejtemnějším snu představit a připustit, že by se případná – pro stát ozdravující – změna mohla týkat právě jich. V tuto chvíli již není pro veřejné finance žádný zázračný lék, který by vedle

svých blahodárných efektů neměl strastiplné vedlejší účinky. Domnívat se, že je k máni jakési všeobšáhle spásné řešení, je vzhledem k rozsahu strukturálního problému naší země absurdní. Takové bezbolestné zachraňující východisko neexistuje. Musíme si uvědomit, že každý jeden způsob, jak učinit státní rozpočet opět vyrovnaným, se někoho nepříjemně dotkne. A nechceme-li působit rozporuplně, pak je také rozumné smířit se s tím, že se dílčím odříkáním – minimálně na národní úrovni – nyní vyhnout prostě nedá.

Josef Šíma zformuloval pozoruhodnou úvahu, kterou by věru mnozí označili za zavrženíhodnou, neřkuli přímo heretickou. [Vyřkl](#) totiž větu: „*Já si v principu myslím, že je dobré mít nižší zdanění ekonomiky za cenu existence rozpočtového deficitu; že je to lepší než mít vyrovnaný rozpočet a vyšší daně, které budou ekonomiku dusit.*“ Namísto toho, abychom myšlenku pana profesora Šímy rovnou svrhli ze stolu a označili za nepřijatelnou, se nad ní zkusíme hlouběji zamyslet. Co když vyrovnaný státní rozpočet skutečně není (nebo by alespoň neměl být) jakousi modlou, jasně vytyčeným cílem, za nímž bychom se měli bezpodmínečně ubírat? Co když název tohoto článku („*Vyrovnaný státní rozpočet, ale ne za každou cenu!*“) nebyl vybrán náhodou, anebo snad jen proto, aby vzbudil rozruch a získal si pozornost čtenáře, ale i z toho důvodu, že je na něm leccos pravdy?

Otázka to je přitom opravdu věcná – má stát neustále vytěšňovat soukromý sektor tím, jak na jeho bedra nakládá obrovskou zátěž vzrůstající mírou zdanění a také tím, jak si nárokuje monopolní postavení v mnoha odvětvích? Nevyrovnaný státní rozpočet a touha po jeho zvrácení mohou být použity jako skvělá záminka pro dodatečné zvyšování daní. A ve jménu vyrovnaného rozpočtu lze přistoupit i k jiným vládním opatřením, které vytvářejí překážky volnému trhu.

„*Národ, který se snaží prodat k prosperitě, je jako člověk, který stojí v kbelíku a snaží se sám sebe zvednout za rukojeť.*“ – to je památný výrok Winstona Churchilla. A je nesporně pravdou, že je jen stěží představitelné, že by věčné zvyšování daní mohlo kdy vést k blahobytu. To není cesta do světa oplývajícího blahobytem, ale leda *cesta do otroctví*.

Josef Šíma dále pokračuje: „*(...) každý, jehož cílem je prosperita, volá po snížení daní ve všech jejich podobách. Z úsilí o snížení daní však nijak nevyplývá úsilí o vyrovnaný [státní] rozpočet.*“²⁹ Jak daně, tak i výdaje státu zpravidla narušují fungování trhů a mění motivace jednotlivých aktérů. Proto by mělo být cílem vlády dlouhodobě snižovat obojí, nehledě na jejich mírnou vzájemnou diskrepanci. Josef Šíma zdůvodňuje: „*(...) každá strana rozpočtového procesu představuje (nejen) ekonomický problém, který brání prosperitě a má dalekosáhlé negativní dopady do nejbližších sfér lidského života. Proto by každý, kdo se pokouší tento problém řešit, měl usilovat*

²⁹ (Šíma 2002)

o co možná největší omezení jak výdajů, tak příjmů rozpočtu. Ovšem ani z toho nijak nevyplývá snaha o „souladné“ snížení obou částek, tedy o zachování vyrovnaného rozpočtu. Každé snížení příjmů nebo výdajů rozpočtu bude totiž znamenat menší zásah do fungování trhů, a tedy jeho menší narušení, a je zcela jedno, zda rozpočet bude vyrovnaný, schodkový či přebytkový.“³⁰ Ačkoli je tato myšlenka, dle mého názoru, ve své podstatě velice důmyslná, nedomnívám se, že je možné se jí řídit ve všech případech.

Na jednu stranu se mé přesvědčení naprosto shoduje s tímto výrokem opětovně citovaného prof. Šímy: *„Dosažení vyrovnaného rozpočtu není nutně smysluplným cílem. Prioritním cílem je vytvoření prostoru pro životaschopnou ekonomiku a společenský rozkvět. Saldo rozpočtu je druhotné.“*³¹ Ovšem, na stranu druhou, nemyslím si, že by bylo univerzálně platné následující tvrzení: *„Snaha o dosažení deficitního rozpočtu, který vznikne jako důsledek snížení daní či úspěšnou kampaní proti zvýšení daní, je tedy účtyhodným úsilím, jež má neochvějně ekonomické zdůvodnění.“*³² Domnívám se totiž, že je třeba rozlišovat působení deficitu veřejných financí na ekonomiku na základě jeho výše. Je-li schodek nízký a vzniknul-li chvályhodným snížením daňových sazeb, pak otevírá větší pole pro působení tržních sil se všemi jejich prospěšnými následky. Takové opatření bychom jednoznačně měli vítat. Avšak situace se dramaticky změní ve chvíli, kdy roční deficit veřejných financí dosahuje jednotek procent hrubého domácího produktu dané země a kdy vesměs všechny vyhlídky dávají pozorovateli pocit beznaděje. A v této druhé možnosti se právě teď ocitáme.

Vraťme se však ještě k tomu, proč může být deficitní rozpočet nadřazený „řešení“ tohoto nedostatku zvyšováním daní, a uvědomme si jednu důležitou skutečnost. Když výdaje vlády převyšují její příjmy, musí předstoupit před investory s prosbou o to, aby si za své prostředky pořídili vládní dluhopisy. Za povšimnutí stojí, že investoři (kterými jsou primárně tuzemské bankovní instituce³³) mají možnost tuto nabídku odmítnout, a zřeknout se tak možnosti vládní dluhopisy nakoupit. Jinými slovy, je zde mezi vládou a finančními institucemi dobrovolný vztah. Druhou možností je, že vláda zdaní své občany. Tím je také jistě schopna vybrat kýžené prostředky, ale přece je zde jeden podstatný rozdíl. Vláda daně na občany uvalí a donutí je státní výdaje financovat ze své kapsy. Tedy zde již nelze hovořit o svobodě volby.

Zatímco nevyrovnaný státní rozpočet vyvíjí na vládu alespoň nějaký tlak, aby se dlouhodobě chovala hospodárněji a aby odstranila nepotřebné agendy a celkově zužovala prostor svého působení (jinak by investoři mohli odmítnout nákup státních dluhopisů, neboť by za nimi viděli

³⁰ *Ibid.*, s. 3

³¹ (Šíma 2013)

³² (Šíma 2002)

³³ Pro detailní popis struktury držby veřejného dluhu viz <https://www.rozpocetovarada.cz/wp-content/uploads/2022/09/Zprava-o-dlouhodobem-udrzitelnosti-verejnych-financi-2022.pdf>, s. 11

obrovské skrývající se riziko, kterým je potenciální neschopnost dlužníka dostát svému závazku), vyrovnaný státní rozpočet, kterého bylo dosaženo zvýšením daní, jen přiškrcuje volný trh a ducha svobodného podnikání a nijak nevede k tomu, aby si vláda nejprve „zametla před vlastním prahem“, než začne po svých občanech požadovat, aby si – slovy klasika – „utáhli opasky“. Mějme, prosím, tento rozdíl na paměti.

Reference

- Bastiat, Frédéric. 1998. „Co je vidět a co není vidět.“ V *Co je vidět a co není vidět, a jiné práce*, autor: Frédéric Bastiat, 99–147. Praha: Liberální institut; Centrum liberálních studií.
- . 2015. *Petice za zákaz slunce a jiné absurdity ekonomie*. Praha: Ludwig von Mises Institut.
- Buchanan, James M.; Brenna, Geoffrey. 1980. *The Power to Tax*. Cambridge University Press.
- Chovanculiak, Róbert. 2019. *Pokrok bez povolenia: Ako zdieľaná ekonomika, crowdfunding a kryptomeny zmenili svet*. INESS.
- Friedman, Milton; Friedmanová, Rose. 2020. *Svoboda volby, 2., opravené a doplněné vydání*. Praha: Liberální institut.
- Hampl, Mojmír. 2019. *Pro Čechy je nebe nízko: Pojďme chtít víc!* Praha: Grada Publishing.
- Hazlitt, Henry. 2008. *Ekonomie v jedné lekci*. Praha: Liberální institut; Alfa nakladatelství.
- Holman, Robert. 1994. *Vývoj ekonomického myšlení*. Praha: Liberální institut.
- Horwitz, Steven. 2023. *Úvod do rakouské ekonomie*. Chocenice: Students for Liberty CZ.
- Mill, John Stuart. 1977. *The Collected Works of John Stuart Mill, Volume XIX – Essays on Politics and Society Part 2*. University of Toronto Press.
- Mises, Ludwig von. 2002. *Byrokracie*. Praha: Liberální institut.
- . 2014. *Hospodářská politika: Myšlenky pro dnešek a zítřek*. Praha: Ludwig von Mises Institut.
- . 2006. *Lidské jednání: Pojednání o ekonomii*. Praha: Liberální institut.
- Modrý pták. 2011. *Ekonomické nepravidelníky*. Praha: Stříbrný standard.
- Rothbard, Murray N. 2011. *Anatomie Státu*. Praha: Ludwig von Mises Institut.
- . 2005. *Ekonomie státních zásahů*. Praha: Liberální institut.
- . 2009. *Etika svobody*. Praha: Liberální institut.
- . 2015. *Manifest svobody*. Praha: Ludwig von Mises Institut.

Schwarz, Jiří. 2001. „Škola veřejné volby.“ V *Dějiny ekonomického myšlení*, autor: Robert Holman a kol., 482–500. Praha: C. H. Beck.

—. 2004. „Trhy generují mravnost.“ V *Za skutečnou transformaci*, autor: Jiří Schwarz, 157–159. Olomouc: Votobia.

Skořepa, Michal. 2023. *Ekonomické jednohubky*. Praha: Grada Publishing.

Smith, Adam. 2001. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut.

Šíma, Josef. 2013. „Mýtus prospěšnosti vyrovnaného rozpočtu.“ V *Finanční ústava*, autor: Vojtěch Šimíček (ed.), 11–16. Masarykova Univerzita.

—. 2002. „Proti vyrovnanému rozpočtu.“ *Terra Libera*, říjen.